

עמנואל קאנט עונה על השאלה 'מהי נאורות?' (1784)¹

השכלה פירושה יציאתו של אדם ממצב של קטינות שהוא עצמו גרמה. היות קטין, משמע שהאדם איננו מסוגל להשתמש בשכלו בלא הדרכה של מישהו אחר. קטינותו זו נגרמת באשמתו, כאשר סיבתה איננה חוסר שכל, אלא חוסר החלטה ואומץ להשתמש בו בלא הדרכה של אחר. Sapere aude! אזור אומץ להשתמש בשכלך שלך! זוהי אפוא ססמתה של ההשכלה.

מתוך עצלות ומוגות-לב נותרים רוב האנשים קטינים מרצונם, גם אחרי שהטבע פטר אותם מזמן מהדרכתם של אחרים, ומשום כך כה קל לאחרים למנות את עצמם לאפוטרופוסים. כל כך נוח להיות קטין. אם יש ברשותי ספר שהוא בעל הבנה עבורי, כומר שהוא בעל מצפון עבורי, רופא אשר מחליט על דיאטה עבורי, הרי שאין עלי לטרוח בעצמי. אין צורך שאחשוב; די בכך שאשלם. אחרים יקבלו על עצמם, עבורי, את המלאכה המטרידה. החלק הארי של בני האדם (ובתוכם כל בנות המין היפה) רואה את הצעד אל הבגרות לא רק כקשה אלא אף כמסוכן. לכן דואגים אותם אפוטרופוסים, שהואילו בטובם לקחת על עצמם את הפיקוח עלינו. אחרי שעשאוים טיפשים כבהמות בית ומנעו בקפידה, שיצורים שלווים אלה יתרחקו ולו צעד אחד מן העגלה שאליה נרתמו, הם מצביעים לפנייהם על הסכנה האורבת להם, אם ינסו ללכת לבדם. [...] לכל אדם יחיד קשה, אם כן, להיחלץ ממצב הקטינות שהפך לו כמעט לטבע, ואפילו נתחבב עליו. בשלב זה הוא באמת אינו מסוגל להשתמש בשכלו הוא, שכן מעולם לא נתנו לו לנסות זאת.

ואולם, יש סיכוי רב יותר שציבור של אנשים ישיג בכוחות עצמו; אכן, הדבר אפילו בלתי נמנע, אם רק יינתן להם החופש לכך. [...]

למען השכלה זו לא נדרש דבר, מכל מקום, אלא החירות, ומדובר בזו הפחות מזיקה מבין כל הדברים שעשויים להיקרא בשם זה: החירות לעשות שימוש פומבי בתבונה בכל עניין שהוא. ואולם, מכל צד אני שומע את הקריאה: אל תפעילו את שיקול דעתכם! אומר הקצין: אל תפעילו את שיקול דעתכם, אלא עשו תרגילי סדר! יועץ הכספים: אל תפעילו את שיקול דעתכם, אלא שלמו! איש הכנסייה: אל תפעילו את שיקול דעתכם, אלא האמינו! (יש רק שליט אחד בעולם כולו, שאומר: הפעילו את שיקול דעתכם, ככל שתרצו, ובאיזה עניין שתרצו, אך צייתו!) בכל אלה יש משום הגבלת החירות. אך מהי ההגבלה המונעת את ההשכלה? ואיזו הגבלה אינה מונעת אותה, אלא אף מקדמת אותה? – תשובתי היא: השימוש הפומבי בתבונה חייב להיות חופשי בכל עת, ורק הוא יכול להפיץ את ההשכלה בקרב בני האדם. אך, השימוש הפרטי בה, אפשר שיהיה לעתים נתון במגבלות צרות ביותר, מבלי לעכב במיוחד את התקדמות ההשכלה. כאשר אני אומר: שימוש פומבי בתבונה, כוונתי לשימוש שעושה בה מישהו בתורת מלומד בפני כל ציבור הקוראים. שימוש פרטי אני קורא לשימוש שמותר לאדם לעשות בתובנתו במשרה או בתפקיד אזרחי שהופקדו בידיו. שהרי בכמה עניינים, הנוגעים לאינטרס הציבורי, נדרש מכאניזם מסוים, שבעטיו חייבים איברים אחדים של החיים הציבוריים לנהוג באופן סביל בלבד, כדי שהממשלה תוכל לכוונם, באמצעות האחדה מלאכותית, כלפי מטרות ציבוריות, או, לפחות, למנוע מהם להרוס מטרות אלו. מובן שכאן אין מקום לשיקול דעת ויש לציית. ואולם, כאשר אותו איבר במכונה

¹ ע' קנט (עורך: פ' אפרגן; תרגום: י' הרמן-כרמל), מהי נאורות? מאמרים פוליטיים, תל אביב 2009

רואה את עצמו בעת ובעונה אחת כחלק מהציבור כולו ואפילו כאזרח העולם, ולכן כמלומד הפונה בכתביו אל קהל במלוא מובן המלה, הרי אז יוכל בהחלט להפעיל את שיקול דעתו, מבלי שיסבלו מכך העניינים שעליהם הופקד מלבד זאת כאיבר סביל. ואמנם, מאוד מזיק היה הדבר, אילו קצין שקיבל פקודה ממפקדו היה מהרהר בקול רם אחר ההיגיון והתועלת שבפקודה זו; עליו לציית. ואולם, מן היושר הוא, שלא יימנע ממנו, בתורת מלומד, להעיר את הערותיו על הליקויים שבשירות הצבאי, ולהביא הערות אלה לשיפוט לפני קהל קוראיו.

[...קאנט שואל: האם אפשר לקבוע נורמות בהסכמה רחבה ולהוריש אותן לדור הבא?] דור אחד אינו יכול לחבור ולקשור קשר על מנת להביא את הדור הבא למצב, שבו יימנע ממנו להרחיב את הכרותיו (ובמיוחד בעניינים כה חשובים), לטהרן מטעויות, ובכלל, להוסיף ולצעוד בדרך ההשכלה. יהיה בך משום פשע נגד הטבע האנושי, שייעודו המקורי הוא דווקא להתקדם בדרך זו. הדורות הבאים יהיו אפוא רשאים בהחלט לפסול החלטות שכאלו, שנתקבלו ללא סמכות ובאופן נפשע. אבן הבוחן לכל דבר שאפשר להטילו על העם בתורת חוק, היא השאלה: האם העם עשוי היה להטיל על עצמו חוק כזה? חקיקה כזו יכולה להיות אפשרית לזמן קצוב, כדי להביא לסדר מסוים; [...] להגיע להסכמה על חוקה דתית שאין להטיל בה ספק בפומבי, אפילו לתקופת חיי אדם אחד, ובכך לבטל פרק זמן בהתקדמות האנושות לקראת השתפרותה, ולהופכו לעקר ואף מזיק לדורות הבאים, דבר זה אסור בתכלית האיסור. אדם יכול לדחות את השכלתו באשר למה שמוטל עליו לדעת, ככל שהדבר נוגע לו בלבד, ואף זאת רק לזמן מה. אך לוותר עליה כליל, לגביו הוא, ויותר מכן, לגבי הדורות הבאים – משמעו לפגוע בזכויותיה המקודשות של האנושות ולרמסן ברגליים.

ועתה, אם שואלים: האם אנו חיים עכשיו בתקופה נאורה? התשובה היא: לא, אך ללא ספק, אנו חיים בתקופה של השכלה [או יותר נכון: 'הארה', או 'התנארות']. כפי שהעניינים היום, עדיין רחוקים אנו מכך שבני האדם, בכללותם, יהיו מסוגלים, או שתינתן להם הסמכות, להשתמש היטב ובביטחון בשכלם שלהם בענייני הדת, ללא הדרכה של אחר. ואולם, סימנים ברורים מעידים על כך שנפתחה לפניהם חלקת שדה שיוכלו לעבדה ברוח זו, שפוחתים בהדרגה המכשולים בדרך אל ההשכלה לכול, או אל יציאתם של בני האדם ממצב הקטינות שגרמוהו בעצמם. מבחינה זו התקופה הנוכחית היא תקופת ההשכלה, או תקופתו של פרידריך.

[...] הצבתי את ענייני הדת כנקודה העיקרית של ההשכלה, זו שמשמעה צאתם של בני האדם ממצב הקטינות שהם גרמוהו בעצמם, וזאת משום שלשליטינו אין עניין לשחק את תפקיד האפוטרופוס על נתיניהם באשר לאמנויות ולמדעים, וכן משום שקטינות זו היא המזיקה והמשפילה שבכולן. ואולם, דרך מחשבתו של ראש מדינה התומך בהשכלה תרחיק לכת ותגיע למסקנה, שאף ביחס לחקיקה אין סכנה בכך, אם יותר לנתינים להשתמש בתבונתם בפומבי, ולהציג בפני העולם בגלוי את רעיונותיהם בדבר ניסוח טוב יותר של החוקים, ואפילו את ביקורתם הכנה על החוקה הקיימת. לכך יש לנו דוגמה מזהירה, ואיש עוד לא הקדים בזאת את המלך, שלו נתונה הוקרתנו.

ואולם, רק השליט, אשר בהיותו משכיל בעצמו, אינו מפחד מפני צללים, אך אשר לרשותו עומד באותה עת גם צבא חזק וממושמע, רק הוא יוכל לומר את אשר לא יעז להיאמר במדינה חופשית: הפעילו את שיקול דעתכם ככל שתמצאו, ובכל עניין שתמצאו; רק צייתו! והנה, כאן מתגלה מהלך מוזר ולא צפוי של ענייני אנוש; וכך גם בדרך כלל: אם מסתכלים במהלך זה בקנה מידה גדול, כמעט הכול בו נראה סותר את ההיגיון. נראה כאילו דרגה גבוהה יותר של חופש אזרחי תועיל

לחירות הרוחנית של העם, אך מסתבר, שהוא מציב בפניה מחסום בלתי עביר. לעומת זאת, דרגה אחת פחות מן החופש ההוא, מעניקה לרוח מרחב להתפרש לפי כל אפשרויותיה. אחרי שהטבע פיתח, מתחת למעטה הקשה הזה, את הנבט שאותו הוא מטפח בחיבה יתרה, כלומר, את הנטייה והייעוד למחשבה חופשית, הרי זו חוזרת ופועלת על הלך רוחו של העם (והוא נעשה יותר ויותר מסוגל לחופש הפעולה), ולבסוף היא פועלת אפילו על עקרונות הממשלה, שמוצא עתה, שכדאי לו להתייחס אל האדם על פי ערכו, כלומר כאל יותר מסתם מכונה.

שאלות

1. מדוע אנשים נשארים במצב "הקטינות"?
2. מהו השימוש הפומבי בתבונה ומהו השימוש הפרטי?
3. מהי טענתו של קנט כלפי המסורתנות?
4. מהי מידת החופש האזרחי המאפשרת את השימוש הפומבי בתבונה ואת ההשכלה?
5. האם קנט שכנע אתכם? מדוע?